

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
İSLÂM İLİMLERİ ENSTİTÜSÜ YAYINLARI – SAYI : 2

İSLÂM İLİMLERİ ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

II

Müdür

Prof. Dr. Neşet ÇAĞATAY

ENSTİTÜ YÖNETİM KURULU

Müdür

Prof. Dr. Neşet ÇAĞATAY

Genel Sekreter

Prof. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU

Üyeler

Prof. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU

Prof. Dr. Hüseyin ATAY

Doç. Dr. Mehmet HATİBOĞLU

İSLAMIN EVRENSEL İLKELERİ

Prof. Dr. Hüseyin ATAY

İslamın Evrensel ilkelerinden bahsetmeden konunun kolayca anlaşılmasını sağlayacak ön açıklamalarda bulunmamız gerekmektedir. İslam kelimesi arapça bir kelime olup Kur'anı Kerim'de çeşitli türeyişleriyle çeşitli manalarda kullanılmış ise de bu kelimenin bütün türeyişlerinde kök manasının istikametini tayin etmek mümkündür. Kur'anda, islâm, selâm, müslim, silm, teslim¹ şekillerinde gelen bu kelimenin kök manası, esenlik, sağlık, selâmet, sulh, sükûn ve teslimiyet ihtiva etmektedir². İslam kelimesinde bütün bu manalar mevcuttur. Onda hem esenlik, hem sulh ve hem de teslimiyet vardır. Bazı müsteşrikler İslâm kelimesinin ihtiva ettiği bu teslimiyeti körü körüne teslimiyet şeklinde anlamalarında ve iradesiz olarak kudreti sonsuz Allaha teslim olma³ ve böylece İslam dininin daha ilk kelimesinde ataleti ve hareket-sizliği gerektiren Allah'ın irade ve takdirine boyun eğme şeklinde aleyhte propaganda yapmak üzere açıklamalarında daha ilk anda yanılmaktadırlar. İslam kelimesinin teslimiyeti ihtiva etmesi, kendi kökünde mevcut olan manalara teslimiyeti gerektirir. Arapça dil kaidesi bunu ifade eder.

Arapçada kaideye göre if'al şeklinde (babında) gelen bir kelime ki İslam bunlardan biridir, Üç harfli kökün manasını başkalarına iletir ve geçişli (mut'addi) kılar veya kök manaya sahip olmayı ifade eder ki buna "olmak" (sayruret) denir. Meselâ "ikram"ın kökü "kerem"dir. Kerem cömertlik olunca, "ikram"da cömertliği (keremi) başkasına iletme, götürme anlamına gelir ve dolayısıyla "ikram" cömertlik yapmak, başkasına bir şey vermektir. Bu anlamda "İslam" başkasına sağlığı, selameti, sulhu iletme, bunun için, Allah'ın bir sıfatı olan "Selam" kelimesinin anlamını başkasına "selamet, sıhhat ve huzur veren" manada anlamışlardır⁴. Müslüman olan kimse de başkasına, selamet ve huzur sağlayan bir kimse demek olur.

1) Bakara 128, 133, İmran, 19, 82, Enfal 61, Ehzab 56, Yasin 58, Zariyat 25, Haşr 23.

2) İbn Faris, Mucem Mekayis 2/90.

3) Ignaz Goldziher, Vorlesungen Über Den İslam. s. 2, 1963, Heidelberg, Abdul-Reuf Mısıri, Mu'cemul Kuran 1/51, Mısır 1948.

4) Fahreddin Razi, Levamul-Beyyinat şerh Esmâullah, 142, Mısır 1323.

İslam kelimesi, bir bakıma, “selamete girme” ve sâlim, eksiksiz, kusursuz, sağlam olma manasına da gelir. Bunun için “müslim⁵” kelimesinde biri, Allahın emrine teslim olma, diğeri, ibadeti Allaha halis, kusursuz kılmamaları olduğunu söylemişlerdir⁶. Bunu Hz. Peygamberimiz şu Hadisi Şerifiyle çok açık olarak ortaya koymuştur. “Müslüman Kimdir”? sorusuna Hz. Peygamber: “Müslümanlar, kimin dilinden ve elinden selamette (emniyette) iseler, o kimse müslümandır”⁷. Bu Hadisi şerif, İslam’a giren kimsenin artık başkasına eziyet etmek ve onu huzursuz yapmaktan uzak olacak derecede, kendisinin sağlam, salim ve kusursuz esaslara ve ilkelere bağlandığını ifade etmektedir. En iyi müslüman diliyle kimseye zarar vermeyen kimsedir. O halde İslam, esenlik sulh sükûn içinde bulunmayı ve sağlıklı, sağlam olan şeye teslim olmayı gerektirir. Bu doğru bir manadır ve bu manaları başka bir kelimeye toplarsak diyebiliriz ki, hakka, hak olana ve gerçeğe teslimiyet İslam dininin özünü teşkil eder. İslâm dininin bir adının da hak din, gerçek din⁸ olmasının anlamı budur. İşte, İslam sanatta, ilimde, fikirde, davranış ve harekette, fende, meslekte ve her türlü ilişkilerde, sağlam, pürüzsüz, gerçek ve hak olana teslimiyet anlamını ifade eder.

Kader meselesi her nekadardaki konumuzun dışında kalıyorsa da bir noktayı burada belirtmek yerinde olur. İslam kelimesinin, Allahın iradesine boyun eğmeyi ve teslimiyeti gerektirmesinden ötürü, ataleti gerektirir şeklindeki anlayış maksattan uzaklaşmaktır. Zira Allahın iradesini yani yüce Allah’ın bizden ne istediğini bize bildiren Kur’anı Kerimdir. Oysa Kurani Kerimde ataletin, hareketsizliğin methine dair bir kelime bulmak imkânsızdır. Onda bütün emirler bir sorumluluk yüklemekte ve insanı uyanık bulunmaya ve hakka koşmaya ve ona sığınmaya teşvik etmektedir.

Evrensel kelimesine gelince bu yeni kullanılmaya başlamış bir kelimedir. Bunun arapçadan gelen osmanlıcası “âlem şümul” ve sonraki osmanlıcada Farsça ve arapça terkihi olan “cihan şümul” ifadesidir. Evrensel kelimesini iki şekilde anlamak mümkündür Biri dünya, kâinata şamil ve kâinatı içine alan anlamını ifade etmektedir. İkinci manası ise devamlı, sürekli anlamını vermektedir. Biz burada “evrensel” in bu iki manasını da kastediyoruz. Demek istiyoruz ki, İslâmın ilkeleri hem dünyaya şamildir ve hem de değişmezdirler. İmkân aleminde değişmez bir ilkenin bulunmasını ileri sürmek aynı âlemin müsbet ilimlerdeki değişkenliğine zıd düşmez.

İlke kelimesi “ilk” kelimesinden türemiştir. İlkenin sözlük manası olarak bir şeyin temeli, kökü, sebebi, kaynağı anlamlarına gelmekte, hem müs-

5) Türkçede “müslüman” demek yaygındır.

6) İbn Manzur, Lisanul-Arab 2/192 Yusuf Hayyat neşri.

7) Muslim 2/10, Nevevî ile birlikte; İbn Manzur, Lisan 2/192.

8) Feth, 28.

bet ilimlerde ve hem de manevî, yani felsefeyi de içine alan beşerî ilimlerde kullanılmaktadır. Her iki sahada da, iki anlamda kullanıldığı görülmektedir.

1- Bir şeyi ve varlığı meydana getiren unsurlardan her biri, meselâ suyu meydana getiren oksijen ile hidrojenden her biri birer ilkedir. Manevî ilimlerde de her hangi bir sistemin meydana gelişinde onun yapı unsurları olan kaidelerden her biri de bir ilkedir. İlkenin ikinci manası, genel bir kanun veya kaide yahut her şeyde bulunan evrensel bir hakikat ve gerçeğe izafe edilmesidir. Bunun İngilizce karşılığı "principle", Osmanlıcası ve Arapçası "mebde", çoğulu "mebadi"dir⁹.

"İlke" kelimesi her ne kadar tabiî varlıkların ilk yapılarını teşkil etme bakımından onları meydana getiren unsur (element) lara deniyorsa da, aslında (beşerî) manevî ilimlerde fikrî bir sistemi veya ideolojiyi meydana getiren kaide ve kanunlardır. Bunlara Descartes'in, "Felsefe İlkeleri", ile H. Spencer'in "İlk prensipler"¹⁰ adlı eserlerini örnek olarak gösterebiliriz.

İşte böylece bazı filozoflar da kendi fikir sistemlerini "İlkeler" adını verdikleri eserlerle yaymışlardır.

İlke, genel olarak bir kaide ve kanun manasını alınca, hangi ilim olursa olsun, o ilmin kanun ve kaidelerine ilke demek mümkündür. Her hangi bir ilmin kaide ve kanunları "İlkeler" adı altında toplandığı zaman, o ilmin genel ve önemli kanunlarını anlarız. Çünkü ilke kelimesinde bir genellik ve esas teşkil etme hali yani bir bakıma öncelik anlamı mevcuttur. Bunun için ilke daha çok en genel sistemlerde mevcut olan genel kapsamlı ve değişmezliği olan kaidelerde kullanılması yaygın olmuştur. Bundan ötürü her varlığa tatbik edilen kanunlara ilke denmektedir. Meselâ felsefî ilkeler dendiği gibi mantıkî ilkeler de denmektedir. Bilindiği gibi bunlar her varlığa tatbik edilen dört ilkedir.

1- Özdeşlik ilkesi (aynîyet mebdei)

2- Çelişmezlik ilkesi (tenakuz mebdei)

3- Üçüncü şıkkın İmkânsızlığı (vasatı hariç mebdei) ilkesi.

4- Nedensellik ilkesi (İlîyet mebdei). Buna yeter sebeb yani illeti tamme de denilir. Bazan da kıyas mebdei denmektedir ki şöyle açıklanmaktadır: Eğer A, B yi ihtiva ederse, B de C yi ihtiva ederse A, C yi ihtiva eder¹¹.

9) Bk: Dagobert D. Runes, Dictionary of philosophy, 250 N.Y. 1961, E.G. Graham, the Basic Dictionary of Science, 349, N.Y. 196, İsmail Fennî, Lugatçı Felsefe 551, Mustafa Namık Çankı, Büyük Felsefe Lugatı 2/737, Meydan Larousse 6/276.

10) Descartesin Felsefe İlkeleri adlı eseri Prof. M. Karasan tarafından ve H. Spencerin "İlk prensipler" adlı eseri de Selmin Evrim tarafından Türkçeye çevrilmiş ve M. Eğitim Bakanlığına basılmışlardır.

11) M.N. Çankı, Büyük Felsefe Lugatı 2/739, Prof. Dr. Necati Öner, Klasik Mantık, 3, Ankara 1970, İsmail Fennî, Lugatçı Felsefe 552, Fahreddin Razi, el-Muhassal 32, Mısır 1324.

Dinlerin de kendilerine göre bir takım temel kanun ve ilkeleri mevcuttur. Her ideoloji ve felsefî sistem haiz olduğu ilkelerle diğerlerinden ayrılır ve müstakil bir sistem olarak ortaya çıkarsa, dinler de ihtiva ettikleri ilkelerle birer dinî sistem meydana getirir ve onlarla özel bir din haline gelirler. İşte İslâmın da diğer dinlerden ayrıldığı kendine has ilkeleri vardır. Bunlar onun değişmez, genel kâideleri olup İslâm dini, onlarla insanlığın dini olduğunu iddia etmektedir.

İnsanoğlunun problemlerini çözen veya çözmeye çalışan sistemleri üç kategoride sınıflamak mümkündür. Bunlar dinî sistemler, felsefî sistemler ve iktisadî sistemlerdir. Bunların altında bunların birbiriyle terkibinden meydana gelen binlerce sistem de vardır. Bunların her biri insanın mutluluğu için çalıştığını, kimi yalnız bu dünyadaki hayatında mutlu olmasını, kimi yalnız öldükten sonra insanı mutlu edeceğini ve kimi de insanoğlunun hem bugünkü hayatında ve hem de öldükten sonra göreceği dünyada mutlu kılacağını üzerine alır ve kendi ilkelerine uyulduğu zaman vaadettiği mutluluğun elde edileceğine teminat verir. İslam dini hem bu dünya ve hem de ölümden sonraki dünyada insanı mutlu kılacak ilkeleri haiz olduğunu iddia eder. İnsanın mutluluğunu hedef alan her türlü sistem, kendi ilke ve kaidelerini kabul edip uyguladığı takdirde mutlu olacağını ileri sürer. Ama bunda hangisinin ne kadar çok veya az yanıldığını anlatabilmemizi kolaylaştıracak bir mantık kaidesini açıklamakta fayda vardır. Bu işlem ile kaplam arasındaki ters orantı kaidesidir.

Mantığın kavramlar bölümünde işlem ve kaplam eski deyiimiyle tazammun ve şümül (ingilizcesi ve fransızcası comprehension ve extension) olan kelimelerin manaları, bir kelimenin manasında birbirine ters orantılı iki yönün bulunduğunu ortaya koymaktadır. Yalnız burada şunu da ifade etmeliyiz ki, bu yalnız kelimeler arasında olarak düşünülmüştür. Çünkü kavram, eski deyiimiyle tasavvur, sadece kelimelerde düşünülür ve kelimelerin gösterdiği manayı inceler. Dilbilgisinde cümle ve mantıkda önerme (kaziye) lerde işlem ve kaplam söz konusu edilmemiştir. Biz bunu önermeler (cümle) de de tatbik etmeğe çalışacağız. Önce kavramlarda olan kaideyi açıklayalım.

Bir kelimenin manası ne kadar çok fertleri içine alırsa, o fertler arasında bulunan ortak nitelik o kadar az olur. Yani bir araya gelen fertler ne kadar çok olursa onları birleştiren nitelikler o kadar azdır. Bir kelimenin manasının gösterdiği fertler ne kadar az ise, o fertler arasında bulunan ortak nitelikler o kadar çok olur. Bir araya gelen fertler azaldıkça her birinde bulunan ortak ve birleştirici nitelikler çoğalır. Diğer bir deyimle bu şu şekilde de ifade edilir: Biz bir kavramı ne kadar çok nitelersek, onun şamil olacağı fertleri o kadar azaltmış oluruz, ne kadar az nitelersek onun şamil olacağı fertleri o kadar

çoğaltmış oluruz. Meselâ “meyva” kelimesini alalım, bunun manası her türlü yemişe yani armut, elma, ayva, üzüm, incir, şeftali, erik, kiraz, portakal ve saireye şamildir. Şimdi bunların birleştikleri nitelikleri inceleyecek olsak belki en genel nitelik, etli ve ağaçta yetişen ürün diyebiliriz. Meyva kelimesinin kaplamı çok olduğu için, şamil olduğu fertlerin birleştikleri nitelikler o kadar azdır. Fakat “elma” demiş olsak bu da bir meyva olduğu halde, şamil olduğu fertler meyvaya göre çok azdır. Ama “elma” kelimesinin anlattığı fertler arasındaki ortak nitelikler daha çoktur ve biz daha çok belirli bir şeyi anlamış oluruz. Çünkü bir nesne ne kadar çok belirlenirse o kadar çok tanınmasına yardım edilmiş olur. Elmanın “Türkçe Sözlük” teki tarifine bir göz attığımız zaman onun “yumruktan küçük veya yumruk kadar yuvarlak, kabuğu parlak ve sert, kırmızıdan yeşile kadar türlü renkte, kokusu hoş, tadı mayhoş veya tatlı, dokusu gevrek, ufak çekirdekli” bir yemiş olduğunu görürüz. Görüldüğü gibi bu kadar nitelikleri bulunan elma kelimesinin kapsadığı fertler diğer meyva fertlerine göre milyonlarca azdır. Bunun sebebi fertlerin arasındaki ortak niteliklerin çok olmasıdır. Bu nitelikleri daha da çoğaltırsak daha da fertleri azalır¹².

Bu kaide yalnız kavramlarda cari değildir. Aynı şekilde felsefî sistemlere, ideolojilere, dinlere ve kanunlara da uygulanmaktadır. Meselâ bir seçim kanununda kimin seçmen olacağını anlatan maddede ne kadar çok nitelik belirtilirse o kadar az seçmene şamil olacağı ve ne kadar az niteliğe yer verilmiş ise o kadar çok seçmenin seçime katılacağını ifade eder.

Bir memlekette vatandaşların davranışlarını düzenleyen kanunda ne kadar sınırlayıcı madde varsa, o memlekette serbest hareket edecek vatandaşlar o kadar azdır veya vatandaşlar o kadar az serbest hareket etmeye mezdurlar. Bir memleketin kanunlarında, ne kadar çok madde varsa, o kanunun işlemi o kadar çoktur ve işlemi bu kadar çok olan bir kanunun tatbik sahası yani tatbik edilecek fertler o kadar az olur. Eğer böyle bir kanun memleketin bütün vatandaşlarına tatbik edilecek olursa vatandaşları dar boğaza sürüklemek ve onları sıkıntıya sokmak olur.

Dinlerde de durum aynıdır. Şimdi İslam dinini ele alacağız. İşlem ve kaplam ters orantısına göre İslamiyeti incelerken önce mezheplere bir kaç kelime ayırmamız gerekmektedir. Mezhep sözünü fıkıh, kelâm ve tasavvufa da şamil olarak kullanıyoruz. Bunların her biri İslamiyeti kendi anlayışına göre tarif etmektedirler. Böylece İslamiyetin işlemini çoğaltmak suretiyle kendi anlayışlarına göre müslüman olanların sayısı bu kaideye uygun olarak azalmaktadır. Eskiden olduğu gibi günümüzde de hâlâ İslamiyeti kendi anlayışının

12) Bk. Prof. Dr. N. Öner, Klasik Mantık 21, F.H. Parker ve arkadaşı, Logic as a Human Instrument 58, N.Y. 1958. İsmail Fennî, Lugatçei Felsefe 110.

inhisarı altına almak isteyen guruplar az değildir. Bunlar İslamiyete kendilerine göre bir şeyler daha katmakta ve ortaya çıkardıkları tarikat veya mezhebe, yeni deyimle yola ve yönteme müslümanları adeta damgalıyarak çağırmakta ve kendilerince bir İslamî topluluk meydana getirmektedirler. Müslümanın kim olduğuna verdikleri cevabın içine o kadar çok madde ve nitelik koyuyorlar ki, müslümanların sayısı ancak bir kaç bin olabiliyor.

Madem ki bu ayrılık yaratan ve özel adlarla anılan bu guruplara temas ettik, bu hususta bir ayeti kerimenin manasını açıklamak bize daha çok açıklık getirecektir. Her mezheb, tarikat, gurub mensubu kendi mezhebini ve mensub olduğunu iddia ettiği guruba mensub olmakla iftihar eder ve diğer mezheb ve tarikatteki kimseleri de kendi gurubuna davet etmeyi kendine vicdanî bir borç bilir. Bu davranış her gurub, ideoloji ve sisteme bağlı olanlar için normal kabul edilebilir. Ancak İslâm dinine mensub olan ve kendisine sorulduğu vakit de müslüman olduğunu söyleyen kimselerin İslâmdan başka bir şeyle övünmeleri doğru değildir. Müslüman olduğunu söyleyen bir kimsenin her hangi dinî bir guruba veya tarikata ya da mezhebe bağlı olduğunu iddia ederek o isimle övünmesi İslamiyete aykırıdır. Çünkü Cenabı Hak, Kuranı Kerimde “Ben müslümanım diyenden daha güzel sözlü kimdir?”¹³ buyurmaktadır. Buna göre her hangi bir şahsı veya fikrini bayrak yaparak müslümanları guruplaşmaya davet eden kimsenin işi İslâm dinine göre meşru değildir. Bu ayeti Kerimeye göre meşru olan İslâma davet etmektir. Müslümanlar arasında yaygın olan “Elhamdulillah müslümanım” sözü bu noktadan çok önemli bir sözdür. Bu sözü söyleyen kimse, kendisinin İslam dinine mensub olduğunu anlatıyor ve İslam dinine aidiyetiyle övünüyor. Bir müslümanın şiarı (parolası) “el-Hamdülillah müslümanım” diyerek İslama aidiyetiyle övünmesidir. Bu gibi gurublar yalnız bu ayete aykırı hareket etmiş olmazlar. Aynı zamanda İslam dininin evrensellik ilkesine de aykırı davranmış oluyorlar. Zira bu gurublar İslamın genel ilkelerinin işlemini çoğaltmakta ve müslüman olanların sayısını azaltarak İslamın küçük bir grubun dini olduğunu fiilen ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Bunun İslama aykırılığı şu noktalardandır.

1) İslama aidiyetin yerine başka bir şeye aidiyet ile övünme ve onun propogandasını yapmak.

2) Müslümanlar arasında ayrılık koyarak gücünü kırmak ve birbirlerine olan sevgiyi ve bağı izale etmek.

3) İslamın bütün beşeriyetin dini olduğunu, bilerek veya bilmiyerek fiilen inkâr etmek.

13) Fussilet, 33.

Kur'ânı Kerimin sunduğu İslamiyetin iki ana vasfı vardır: Biri bütün beşeriyetin dini ve diğeri son din olmasıdır¹⁴. Bugün dünyada üç buçuk milyar insan bulunmakta ve bunun ancak altı yüz milyonu müslüman olarak bilinmektedir. Müslümanların ayrıldıkları mezheb ve fırkaların tutumlarına göre bunların bir kısmı müslüman sayılmamaktadır. Her ne ise, dünya nüfusunun yedi de biri müslüman oluyor. Bütün beşeriyetin dini olan İslamiyetin doğuşundan bu yana on dört asır geçtiği halde hâlâ insanların yedide birinin müslüman olması gösteriyor ki, belki dünyanın sonuna kadar bütün beşeriyet müslümanlığı kabul etmeyecektir. Bu durum karşısında İslamiyetin bütün insanların dini olduğunu fiilen nasıl ispat etmek gerektiğini düşünmek lâzımdır.

İnsanı kurtarmayı ve onu mutlu kılmayı amaç edinen dünya çapında olan ideolojiler ve büyük dinlerin tarihten bu yana hiç bir zaman bütün insanları kendilerine bağlayamadıkları bir gerçek olduğu gibi gelecekte de hangi ideolojinin veya dinin bunu başarabileceğini bugünden kestirmek -mümkün olsa bile- zordur. İslam dininin beşeriyetin son dini olduğunu iddia etmesi ile İslam dinine inanan bir kimse için gelecekte bütün beşeriyetin dininin İslâm olmasının imkânını şüphede görmesi, İslamla nasıl bağdaşabilir sorusu akla gelebilir. Buna, İslamın ilkelerini incelerken cevap vereceğiz.

İslamın ilkelerini tesbit ederken takip edeceğimiz metot hakkında bir iki sözle açıklamada bulunmamız gerekir.

Önce, İslamın ilkelerini tesbit ederken dayanacağımız ana kaynak Kur'ânı Kerim ve hadisi şeriflerdir. İslamın bu iki kaynağından başka her hangi bir mezhebin görüşüne bağlı kalmayacağız.

Mezhebcilik ile fikir ihtilafını birbirinden ayırmak lâzımdır. Bunların aralarında büyük fark vardır. Fikirleri ayrı olan kimselerin fikirleri kendilerinin ulaştıkları ve ilmî çalışma sonunda vardıkları fikirler olacağından, fikirleri kendi mahsülleri ve sahibleri kendileridir. İstedikleri şekilde fikirlerinde tasarrufta bulunur ve onları tadil edebilirler. Çünkü, herkes kendi malında tasarrufa sahiptir. Kendi çalışması ile elde ettiği fikirleri şahsiyetini örmüş ve onlarla müstakil bir şahsiyet kazanmıştır. Müstakil şahsiyet sahibi psikolojik olarak başkalarının da müstakil şahsiyetlerinden ayrı olduğunu bilir ve bunu ruhunda duyar ve başkalarına da kendi fikirlerine karşı onlara fikir beyan etmelerine musamaha gösterir ve fikirlerine de ayrıca kıymet verir. Şahsiyet ve fikir sahibi olan bir kimsenin genel karakteri budur. Bunun dışına çıkan olursa, mutlaka fikrinde başkasının tesirini veya o fikre sahib olmasının nedenini araştırmak lâzımdır. Bu söylediklerimiz, sırf dinî konu-

14) Ehزاب, 40, Maide, 3, Sebe 28, Bakara 21,

lara ait değil, felsefî, müsbet ilimde ve düşünce sistemlerinde de, aynı olduğunu anlatmaktadır.

Mezhep kelimesi söylendiği zaman her ne kadar İslamın Hukuk(fıkıh) ve Kelâm konularında meydana gelen fikir ihtilafları anlaşılıyorsa da, biz burada bu kelimeyi her türlü fikir ihtilaflarına şamil olarak kullanıyoz. İster siyasi, ister felsefî, ister iktisadî ve ister dinî vesaire olsun, müstakil bir fikir sahibi olmayıp başkasının fikrine uyan ve onun peşinden giden kimselere mezhepci diyoruz. Bundan da şunu kasdediyoruz. Eskiden sütçü, nasıl süt değilse, mezhepci de fikir sahibi değildir. O, başkasının fikrine sarılıp onunla geçinmektedir. Eski deyimle böyle bir kimseye mukallit denir. Bunun manası müstakil fikir sahibi olmayıp “fikirde başkasına bağlı” olup buna fikir esiri de demek doğru olur. Böyle bir kimsenin şahsiyeti tekamül etmediği için, karşısındaki fikir sahiplerini bağlı bulunduğu fikre ve dolayısıyla kendine düşman sayar ve bütün gücü ile mezhepciliği ve başkasının fikrini savunur. Kendisi o fikri meydana getirmediği içindir ki kendi malı değildir, ve nasıl elde edildiğini de bilmez ve onda tasarrufta bulunup onu bulunduğu şart ve duruma veya daha kuvvetli bir fikir karşısında takınması gereken tavra sokamaz ve yapması lüzümlü olan tadilatı yapamaz. Sahibi olmadığı ve bağımlı bulunduğu fikri dondurur, onu faydasız hale getirir. Bu taklitçilik, mezhepçilik diğer bir deyimle “kraldan çok kralcı olmak” demektir. Bu şahsiyetsiz davranış asıl bağlı olduğu, bayrak ve kalkan olarak kullandığı fikri soysuzlaştırıp zararlı hale getirmek ve asıl fikir sahibini de küçültmekten başka bir şeye yaramaz. Küçük adamlar ve şahsiyeti tekammül etmemiş kimselerin bir fikre sahip çıkmaları ile o fikir alçalır, yükselmez.

İslamiyet, büyük ve müstakil fikir sahiplerinin bulunduğu hicrî dördüncü ve miladî onuncu asra kadar, yükselmiş ve medeniyet kurmuştur. Müstakil fikir sahipleri arasında münakaşa ve fikir teatisi elbette olmuştur. Ama bunlarda baş roller fikrin dayandığı delillerdir. Herkes delil ile konuşur ve fikrini onun üzerine kurardı. Ama sonraki devirlerde delil yerine yumruk, sopa ve silah kullanılmağa başlanmıştır. Bu taklitçiliğin gerektirdiği bir şeydir. Eskiden öyle olduğu gibi bugün de mukallitler aynı şeyi yapmaktadırlar. Öyleki günümüzdeki fikir esirleri ellerinden geldiği vakitte de kendi fikirlerine karşı çıkılmasının kanunla yasak edilmesine çalışmaktadırlar. İslam Tarihinde birbirine en yakın kabul edilen ehli sünetin fıkıh mezhepleri arasında da münakaşaların, kavgaya; kavganın, vuruşmaya ve nihayet savaşa, öldürmeye, evleri, bağları yakıp yıkmaya kadar vardığı bilinen bir gerçektir. Büyük fikir ayrılıkları olanlar arasında bunlar bir dereceye kadar normal olabilirse de aralarındaki ihtilaf pek cüzî ve fıkıhın fer’î meselelerinde olan Şafiiler ile Hanbe-

liler arasında Bağdatta bir kaç defa çıkan çatışmada çok insanın öldüğü nakle-
dilmekte¹⁵ olduğu gibi Şafiiler ile Hanefiler arasında “Rey” ve İsfehanda çıkan
savaşta Hanefiler çok sayıda ölü vermiş ve mahalleleri senelerce harabe halinde
kalmıştır¹⁶. İşte bunlar hep mezhepçilik, gurupçuluk ve tarafgirlikten meydana
gelmiştir. Ama İmamı Azam ve İmamı Şafiî ve Ahmed b. Hambel hayatla-
rında asıl fikir sahibi olarak asla bu gibi hareketlere baş vurmamış ve her-
kesin fikrine musamahalı davranmışlardır. İşte İslamiyette fikir hürriyeti ve
fikir ihtilafı vardır, ama mezhepçilik ve taklitçilik, yoktur. Zaten mezhepçi
kendisinin bağlı olduğu mezhebi, fikri başkasına zorla kabul ettirme ve ona
fikir hürriyeti tanımamaktan doğmaktadır. Ama, fikir hürriyeti tanımayan
böyle bir gurupçuluk ve mezhepçiliğe karşı olmam, İslam bilginlerinin eser-
lerinden istifade etmediğimi iddia etmek değildir. Onlardan mezhepçilik ol-
mamak şartıyla teker teker istifade ettim ve etmekteyim. Onların İslami-
yeti iyi ve doğru açıkladığını gördüm, görüşlerini ve ifadelerini İslamın bay-
raktarlığını yapmak için kullanıyorum. Yoksa onları bayrak yapmış değı-
lim. İşte İslamiyeti değil de şahısları bayrak yapanlardan ayrıldığım en ö-
nemli nokta buradadır*.

İkinci olarak şimdiye kadar İslamiyet devlet dini olarak görülmüş ve
müslüman devlet başkanlarının idaresi ile İslamiyet aynileştirilmiştir. Bu

15) 317 Hicrî 929, Miladi yılında Bağdatta Hanbeliler ile Şafiiler arasındaki çatışma için
bak: İbnul Esir, el-Kâmil 8/213, İbnül Kesir, Bidaye 11/162. Suyuti, el-Hulefa 384 ve 469 H.
1076 M. yılındaki çatışma için bak: İbnul-Cevzî, el-Muntazam 8/305-307, İbnül Esir 10/104,
İbnül-Kesir 12/115.

16) Şihabuddin Ebu Abdillâh yahut Hamevî (626/1228), Mucemul-Buldan 1/209, 3/117.
Beyrut 1957. Ahmet Emin, Zuhurul-İslam 1/80-81.

*Günümüzde gizli tutulan o kadar çok tarikat vardır ki ve fıkıh imamlarını taklid etmek
o derece ilerlemiştir ki, tarikatçıların tasavvufu tanımaz hale getirmeleri gibi, fıkıh imamları-
nın taklidçileri de taklidçiliği dejenere etmişlerdir. Zira eskilerin yaptığı gibi önce fıkıh imam-
larının fikirlerini iyice öğrenip ondan sonra taklid etmiyorlar, bilakis onların fikirlerini tahrif
ederek taklid ettiklerinden dolayı, zamanımızın taklidçileri hem ilim ve hem fikir bakımından
soysuzlaşmış durumdadırlar. O kadar mantıksız ve düşüncesiz ki, -zira düşünmek onlara göre
büyük günahtır- bir satır önce reddettiği bir fikri, bir satır sonra kendi davası olarak iddia et-
mekteki çelişkiyi farkedememektedirler. Tarikat sözü yasak olduğu için, onun yerine günlük
isimler kolayca kullanılmakta ve böylece tarikat yönünden kendilerine yönelecek tenkidleri
savuşturdıklarını sanıyorlar. En çok şaşılacak husus, içlerinde akademik unvanlara sahip olan
kimselerin bulunduğu bazı kişilerin önderlerini belli sürelerle uzak yolculuklara katlanarak
ziyaret edip el öpmeleri, hâşâ! feyz almaya özenmeleridir. Bunu Allah rızası için yaptıklarına
nasıl inanılır? Bunların Allah'la ilgili olmayan bir menfaatleri olduğu ihtimalini hesaba kat-
mamak ve hele okumuş kimselerin böyle bir gruba girmelerinin ve onu da gizli gizli yapmalarının
sebebinin ne olduğunu keşfetmek zordur. Bu yaptıkları mademki iyi bir şeydir, o halde niçin
İslâm dini gibi herkese açık değildir! Bu hususta Hz. Peygamberin aşağıdaki hadîs-i şerifleri
bir kıstastır: “Kötü şey; herkesin duymasını istemediğin şeydir” (Müslim 16/111, Nevevi Şerhi
ile).

gibi dönemlerde İslamiyet sanki sadece devleti ellerinde bulunduran müslümanların haklarını korumak ve onlara bir takım imtiyazlar vermek için Allah tarafından gönderilmiştir. Aslında bu tamamen yanlış değildir. Ama biz meseleyi şöyle vazetmek niyetindeyiz. İslamiyete iki gözlükle bakacağız. Biri, bütün beşeriyeti dünya ve ahirette saadete çağıran cihanşümul bir din olarak İslamiyet. İkincisi de bu dine giren kimselerin başkalarına karşı haklarını korumayı ve varlıklarını devam ettirebilmeyi sağlayacak topluluk haline gelmeleri ve bu toplumun başına kendilerinden bir başkan seçmeleri meselesidir ki bu müslümanların devleti olacaktır.

Biz burada İslamiyeti beşeriyetin dünya ve ahiret saadeti teminat altına alan evrensel ilkeler bakımından inceleyeceğiz ve bunun için de İslamiyeti müslüman memleketlerinin ve devletlerinin sınırları dışına taşıp taşmadığını göreceğiz.

İSLAMIN EVRENSEL İLKELERİ

Yaptığımız inceleme sonunda İslamın evrensel ilkelerini ikiye ayırmanın doğru olacağını müşahade ettik:

- I.- Şart yerine geçen ilkeler
- II.- Unsur (element) yerine geçen ilkeler

I.- ŞART YERİNE GEÇEN İLKELER

- a) Akıl
- b) Hürriyet

AKIL

Akıl, İslam dininin kabul ettiği ilk şarttır. Akıl sahibi olmayan bir varlığı muhatap almamış ve ona bir takım sorumluluklar yüklememiştir. Akılın tarifi ve ne olduğunu anlatmak hususunda eskiden ve yeniden, doğuda ve batıda çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Ancak bizim burada bahsedeceğimiz akıl, bunca ihtilaflara rağmen, onlara temel olacak şekilde anlaşılan manadaki akıldır. Akıl hüküm vermek, istidlâl etmek, uygunluk ve gereklilik ilişkilerini anlayan, bilen bir kuvvettir¹⁷. Akıl, diğer bir tarifile ruhun maddeye dayanmayan bir kuvvetidir, ki onun faaliyetleri maddî bir uzuvla ilişkili olmadan yerine getirilir. Mamafih onun faaliyetleri cisim üzerinde cereyan eder¹⁸. Arabçada akıl, kötü iş ve sözden kendisini alakoymak, daha önce bil-

17) E.C. Graham (edit) The Basic Dictionary of Science 202, 1965. N.Y. İsmail Fenni, Fels. Lug. 364, 368.

18) The Dictionary of Philosophy 147. D.D. Runes edit.

mediğini bilmek, anlamak manasındadır¹⁹. Hadisi şeriflerde akıl çok methe-dilmiştir. Ancak aklın olması, veya bir kimsenin akıllı olması kâfi değildir. Kur'ânı Kerimde bir çok ayette geçen akıl'dan maksat, kuvve halinde kalan ve çalışmayan bir akıl gücü değil, düşünmek, muhâkeme etmek anlamında olan akıldır. Çalışmayan, ve düşünmeyen ve bir alet olarak mevcut olan aklın hiç bir faydası yoktur. İslamın kasdettiği akıl, çalışan ve faaliyette olan akıldır. Burada aklın sırf anlaması da kâfi değil, tarifte geçtiği gibi muhâkeme ederek istidlal etmesi, bir neticeye varacak işlemde bulunması şarttır²⁰. Buna rağmen, sorumluk yüklenen akıl, kuvve halinde her insanda mevcut olan akıldır. Aklını çalıştırmayan da sorumludur. Yalnız övülen ve övülmeye layık olan çalışan akıldır. İnsanlar kuvvet halinde akılda birleşirler ve bunun için sorumluluk hepsine aynı derecede yüklenir, fakat derece farkları akıl-larını çalıştırma derecelerine göre değerlendirilir. Akla dair bir kaç hadisi şerifin anlamı:

“İnsanın varlığı akıldır, aklı olmayanın dini yoktur”²¹.

“Sahibini doğruya götüren veya düşmekten alakoyan ilim gibi kazanıl-mış üstün bir nesne yoktur, akli dürüst olmayanın dini de doğru olamaz”²²

“Ben Allaha şahidim ki O, akıllı bir kimsenin ayağı kayınca, onu kaldı-rır ve ayağı kayınca onu kaldırır, öyleki sonunu cennet yapar”²³.

“Bir kimsenin müslümanlığı sizi şaşırtmasın, onun akli neyi kavıyor ona bakın”²⁴.

HÜRRİYET

İslam dininin şart anlamında ikinci genel ilkesi hürriyet ilkesidir. İsla-mın temeli, insana irade ve karar verme hürriyetini tanımaktır. Yüce Allah kâinatı yönetmek için iki türlü kanun koymuştur. Biri, fiziksel kanunlardır ki bunlarda kimseye hürriyet tanınmamıştır. Onlar, her şeye ister istemez hükümlerini icra ederler. Onların hükümlerini kabul edip etmeme hürriyeti hiç bir varlığa verilmemiştir. Allahın koyduğu diğer kanunlar sosyal kanun-lardır. Bu kanunlar sosyal bir varlık olan insanın toplum hayatını düzenle-mek için konmuştur. Ancak insan irade sahibi ve hürriyeti olan bir varlık olduğundan bu kanunları kabul edip etmemekte serbestir.

19) İbn Faris, 4/69.

20) Bakara 164, Maide 58, Enfal 22, Ankebut 35.

21) Suyutî, Cami Sağır. 2/87.

22) Aynı eser, 2/142, Kenzul-Ummal 5/205.

23) Cami Sağır 1/107.

24) M. Ferid Vecdî, Dairetul-Maarif 5/254, Mısır 1937. Bk. Sebilurreşad, sayı 49/397, 398. A. Naim.

Sosyal kanunların iki kaynağı vardır. Biri, Allahın insana verdiği akıl, diğeri vahiyle bildirdiği Kur'ânı Kerimdir. İnsan, sosyal düzeni kurarken aklına başvuracak, aklının ermediği veya şüpheli kaldığı yerde Kur'ânı rehber edinecek, ve Kur'ânı Kerimde zikredilmeyen hususlarda akıl ile, fıkıh deyimiyle ictihadla hükmedecektir.

İslamın insana tanıdığı hürriyeti açıkça ifade eden pek çok ayetten bir kaçını zikretmek gerekmektedir:

“Allah insanı yaratıp tesviye etti (düzledi) de ona iyilik ve kötülük kabiliyeti verdi”²⁵. Bu ayeti kerime Allahın insanı düzgün ve istidatlı yarattığını, ve ona her yöne kabiliyet verdiğini, bu kabiliyeti ile isterse, iyilik, isterse kötülük yapabileceğini anlatıyor²⁶. İslam dininde bir kimseye İslamiyeti zorla kabul ettirmek Hz. Peygambere bile tanınmamıştır.

“Sana sadece tebliğ etme görevi düşer”²⁷. “Ey Muhammed, sen öğüt ver, sen sadece bir öğütçüsün, onlara zor kullanmaya gönderilmedin”²⁸. “Eğer Rabbin dileseydi insanları tek bir ümmet yapardı, Ama Rabbinin merhamet ettikleri bir yana, insanlar ihtilaf etmekte devam etmektedirler, Allah aslında onları bunun için yaratmıştır”²⁹.

Kur'ânı Kerim Hz. Peygamberin görevini bu şekilde bildirince, Allahın Kur'ânı vahyetmesinin gayesini de açıklamış ve insanı yaratırken ona vermiş olduğu irade hürriyetini izale etmeyi amaç edinmemiştir. Kur'ânın gayesi sadece bir yol göstermekten ibarettir. Bu gösterilen yollardan birini seçmek insana ait olduğu gibi o yolun sonunda ulaşacağı sonuçtan da insanın kendisi sorumludur. “Biz ona eğri ve doğru iki yolu gösterdik”³⁰. “Biz insan oğluna yolu gösterdik, Bundan dolayı bize şükretmek veya etmemek ona aittir”³¹. “Şüphesiz bu Kur'ân en doğru yolu gösterir”³². “Artık doğruluk ile eğrilik iyice anlaşılmış olduğundan dinde zorlama yoktur”³³. “Ey Muhammed de ki, Rabbinizden gelen bu gerçeğe isteyen inansın, isteyen inanmasın”³⁴. “Her insan kendi kazancından sorumludur”³⁵.

25) Şems 7, 8.

26) Seyyid Sabık, el-Akaid el-İslamiyye 101 Beyrut tarihsiz.

27) Ra'd, 40.

28) Caşiye 21-22.

29) Hud 118-119.

30) Beled, 10.

31) İnsan 3.

32) İsra 9. Bakara 1.

33) Bakara 256.

34) Kehif 29.

35) Muddessir 38, Yunus, 108.

Şimdi yukarda sorduğumuz şu soruya burada cevap verebiliriz. Soruyu tekrarlıyalım. İslamiyet bütün beşeriyetin son dini olduğu halde şimdiye kadar ancak yedide bir nisbetinde yayılmış olup gelecekte de beşeriyetin tek son dini olması da kesin olmadığına göre, bütün insanlara şamil bir din olması davası birbirine çelişik değil midir?

Evet islam dini hem son din ve hem de bütün insanların dinidir. Onun böyle olması, bütün insanların bu dine girmesini gerektirmez. Çünkü böyle bir gereklilik olsa, insandaki irade hürriyeti kalkar, halbuki yüce Allah insana din göndermeden önce onu hür iradeli bir varlık olarak yaratmıştır. İnsanda hür irade bulunduğça onun Kur'âna inanıp inanmaması insanın kendisine ait bir meseledir. İster inanır ister inanmaz. Bu hürriyet oldukça inanan ve inanmayan bulunacaktır.

II. UNSUR ANLAMINDA İSLAMIN EVRENSEL İLKELERİ

1- İslamın birinci evrensel ilkesi, Tek Allah inancıdır. Kur'ânı Kerimi baştan sonuna kadar taradığımız zaman, davasının insan oğlunun problemi ile dolu olduğunu görürüz. Kur'ânı Kerim insanın problemlerini çözmek hususunda ortaya koyduğu ilk temel ilke Tek Allaha inanmadır. İnsan oğlu Tek Allaha inanırsa problemlerinin çözümü kolaylaşacaktır. Bunun içindir ki İslamın ilk davası Tevhid yani Tek Allah inancını insan oğluna kabul ettirmektir. Elbette bunda birinci ilkeye göre bir zorlama yoksa da telkin ve teşvik vardır. Bu hususta gereken aklî ve maddî deliller ve onlar üzerinde düşünüp bir neticeye varma insandan istenmektedir. Kur'ânı Kerimde Allahın birlik sıfatına çok önem verilmiş ve Kur'ânın diğer ilkelerinden önce geldiği açıkça ifade etmiştir.

"Tanrımız bir tek tanrıdır, merhametli olan ve merhamet eden O'dur, O'ndan başka Tanrı yoktur"³⁶. "Allah O'dur, Ondan başka tanrı yoktur"³⁷. "Allahın yanında başka tanrıya tapma, çünkü ondan başka tanrı yoktur"³⁸. "Allahtan başka tanrı yoktur"³⁹. Bunun en açık ifadesini ihlas suresinde bulmaktayız: "O Allah Tektir, her şeyden müstağni ve her şey O'na muhtaçtır. O, doğmamış ve doğurmamıştır. Hiç bir şey O'na denk değildir"⁴⁰. Kur'ânı Kerimde Allahın varlığı ve birliğine getirilen aklî ve tecrübî delillere değinmek ayrıca bir konu olduğu için burada ona yer verme imkânımız yok-

36) Bakara, 163.

37) Kasas, 70; Haşr, 22, 23.

38) Kasas, 88, Fatır 3,

29) Saffat 35, Muhammed, 19.

40) İhlas 1-4.

tur. Ancak Hz. Peygamberin “Allahtan başka tanrı yoktur” yani “Lâ ilahe illallah” sözünün ne olduğunu bilerek ölen kimse cennete girecektir”⁴¹ sözünü buraya alıp bir neticeye varmamız uygundur.

Burada iki noktayı açıklamamız faydalı olacaktır. Önce Kur’ânî Kerimde ve hadisi şeriflerde geçen “Lâ ilahe illallah” türkçesi “Birdir Allah, O’ndan artık tanrı yok” sözünün arapçasını söylemek Allahın birliğine inanmak için şart değildir. Yukarıda demiştik ki İslam dininin iki kaynağı vardır. Biri nass olan Kur’ân ve hadis, diğeri akıldır. Şimdi her hangi bir kimse bu iki kaynakla bilinen Allahın birliğine inanma meselesi, şekli bir formüle bağlı değildir. Yani “Lâ ilahe illallah” sözünü söylemek mecburiyeti yoktur. Mana olarak dünyanın her hangi bir köşesinde bulunan insan, Tanrı bir tanedir, birden fazla tanrı yoktur diye inanmış olsa Hz. Peygamberin vadettiği cennete girmeğe hak kazanmış olur.

İkinci nokta her hangi bir sistemin bütün ilkeleri bir araya gelmedikçe o sistemden faydalanılmaz. Çünkü o sistem kendini öyle empoze eder. Mesela, bir cemiyete veya partiye girecek olan kimse onun umdeleri ve maddelerinin tümünü kabul etmiş sayılır. Zaten umdelerden bir veya bir kaçını kabul etmediği takdirde, başka bir deyimle umdelerin tümü kendisine tatbik edilemeyecek kimse o partiden sayılmaz ve o partinin haklarından istifade edemez. İslâm dininde burada sayacağımız ilkelerin her biri başlı başına birer müstakil ilke sayılıp şamil oldukları insanları müsbet neticelere götürürler. Ve bu ilkelerin her biri bir gurub insanı içine alarak derece derece yükselir. İslâmın bir kaç ilkesi olduğu halde, bir kimsenin müslüman olması ve bir müslüman için vadedilen saadete ulaşması için, eğer onun durumu sadece Allahın varlığına ve birliğine inanacak derecede ise, Allahın varlığına ve birliğine inanması o kimsenin cennete girmesine yetecektir. İslâmın evrensel bir din oluşunun en iyi bu ilkede ortaya çıktığı görülmektedir. Bu derecede olan bir kimse İslâmın diğer ilkeleri ile sorumlu değildir. Burada ona sorumluluğu yükleyen âklî seviyesi ve anlayış derecesidir. Bunun için ona Kur’ânın tebliğinin gitmesi şart değildir. Allah ona eğri ile doğruyu ayıran akli da bir yol gösterici olarak vermiştir. Akıl emirlerine uyması gerekliliği kendisine kâfi gelecektir. İşte İslâmın içleminin azalması onun evrenselliğini, şümülünü genişletir.

2- İslâmın ikinci ilkesi doğru ve dürüst olmaktır. Bu ilke İslâmın Allahın birliğinden sonra gelen ikinci derecede bir esasıdır. Bu hususta Hz. Peygambere verilen emir çok önemlidir. Bu esası yerine getirmek birinciden zordur.

41) Muslim 1/218, 2/94 Nevevî Şerhi ile birlikte; Mirkat ul-Mesabih 1/10, Petersburg, 1315.

Çünkü insan bir defa Allaha ve birliğine inandı mı artık bu hususta her an yapacağı ikinci bir iş yoktur. Ama doğru ve dürüst olmak her an insanın yapmak mecburiyetinde olduğu bir iştir. Her türlü hareket, davranış, kalkış ve oturuşunda, söylediği her sözde doğru dürüst ve faydalı, yararlı olmak herkesin her zaman yapabileceği bir şey değildir. Bu hususta Hz. Peygambere verilen emir “Ey Muhammed emrolunduğun gibi doğru ol”⁴² sözüdür.

Doğru dürüst hareket edenlerin elde edecekleri fayda ve nimet de cennetten başkası değildir. İnsanın bu ikinci ilkeyi de elde etmesi için mutlaka Kur’ânı Kerim ve hadisi şeriflerde anlatılan doğruluk ve sadakatı şeklen ve harfi harfine yapmak mecburiyeti yoktur. Çünkü bunlardaki emir ve tavsiyeler kendisinin anlayacağı bir dille kendisine ulaşmamıştır. Ona verilen akıl ile bunları mana olarak bulacak durumdadır. Meselâ vahiy aldığı tarihen sabit olmayan Budda ve Konfücius bu doğru dürüst davranma ilkesini akılları ile bulmuşlardır⁴³. Onun için diyoruz ki Kur’ânın olmadığı yerde akıl yol göstericidir ve bu da İslam dininin kabul ettiği bir fenerdir. Kur’ânı Kerim Allaha inanıp dürüst davrananlara cenneti müjdelemektedir. İslam, aklı adaletle hükmeden bir hâkim ve bundan dolayı da şahitliğini kabul etmiş, Kur’ânı Kerimde Allahın varlığını ve birliğini, ve diğer iman esaslarını ispat için onun hakemliğine ve şahitliğine dayanmıştır*.

“Rabbimiz Allaktır deyip doğru hareket edenlere, melekler inip derler ki: Korkmayınız, üzülmeyiniz, size söz verilen cennet ile mutlu olun. Biz, dünya hayatında ve ahirette size dostuz”⁴⁴. Bu ikinci ilke birinci ile birlikte bir derece meydana getirir ve bu derecede bulunan bütün insanlar, İslam namına bu iki ilkenin hükmüne şamildirler. Bir çok ayeti kerimede iman ile doğru ve yararlı iş yapma beraber zikredilmiştir.

“Şüphesiz inanıp doğru iş işleyenlerin konacakları yer Firdevs cennetleridir”. “Rabbine kavuşacağına inanan kimse doğru iş yapsın ve ibadet ederken Rabbine kimseyi ortak koşmasın”⁴⁵. Burada bu iki ilke arasında bir farkın olduğuna dikkati çekmek isteriz. Tek bir Allaha inanmak için cennet vadedildiği halde, doğru hareket etmek, müstakillen böyle bir vaada mazhar olmamıştır. Hep Allaha imanla yararlı ve doğru iş yapmanın ikisine birden dünya ve ahiret saadeti yani cennet vadedilmiştir. Çok defa cennetin vadedildiği görülür. Aslında cennet bir huzur ve sükün, saadet yeri olduğu ve içinde her türlü

42) Hud, 112, Şûra, 15.

43) Süleyman Mazhar, Beynes-Semai vel-Erd. 77. 167, Mısır, 1962.

*Bk: Muhamed Abdullatîf b. İzzeddin b. Abdulaziz b. Abdusselam, İzah el-Kelam fima Cera il-Izz b. Abdusselam fî Meselet el-Kelam, 4, 1370, Mısır.

44) Fussilet 30-31

45) Kehif 107, 110

nimetlerin bulunduğu bir yerin ismidir. Bunun için Fussilet ayetinde korku ve üzüntünün olmaması önemlidir. İşte insanın en büyük problemi bu korku ve endişedir. Kur'ân da onu izale etmektedir.

3- İslamın üçüncü evrensel ilkesi ahirete, öldükten sonra başka bir hayatın olduğuna ve orada, bu dünyadaki iş ve davranışların karşılığının verileceğine inanmaktır. Bu ilkeye de inanmak için mutlaka vahiy yani Kur'ânı Kerimin mevcudiyeti şart değildir. Şüphesiz Kur'ân öncekiler hakkında olduğu gibi bunun hakkında da açık ifadeler ve tamamlayıcı bilgiler getirmiş ve ahiret hayatını, bu dünyada anlaşılması gerektiği kadar izah etmiştir. Ama kendisine vahiy ulaşmayan bir kimse de aklı ile bu ahiret hayatına inanabilir ve böyle bir hayatın varlığını genellikle kabul edebilir. Bunu yaptığı takdirde, ona göre doğru hareket edecek ve yaptığı şeylerin karşılığını da birinden bekleyecektir. Bu da ancak Tanrı olabilir. Bu üçüncü ilke ile üç dereceli bir teminat sayesinde insanoğlu üzüntü ve endişeden kurtulur.

“Şüphesiz, inananlar, yahudi olanlar, hristiyanlar ve sabiilerden Allaha ve ahiret gününe inanıp yararlı iş yapanların ecirleri Rablerinin katındadır. Onlar için artık korku yoktur ve üzülmeyeceklerdir de”⁴⁶.

Görülüyor ki bu ayeti kerime, din farkı gözetmeden, ister mümin, ister yahudî, ister hristiyan, ister sabii ve isterse başka bir dinden olsun, onlar içinden Allaha ve ahiret gününe inanmış olup sonra da doğru dürüst iş yapanlar için korku ve üzüntü olmadığını belirtiyor.

4- İslamın dördüncü ilkesi, peygambere ve bu arada son peygamber olan ve İslam dininin son tebliğcisi Hz. Muhammedin peygamber olduğuna inanmaktır⁴⁷. Bu ilke akıl ile bilinemez, ama akla aykırı değildir. Peygamberin tebliği yani Kur'ânı Kerim kendisine ulaşmayan kimse, peygambere inanma mecburiyetinde değildir. Böyle bir insan yukarda açıklanan ilkelerin hükmüne tabidir. Bu ilkeye muhatap olan insanlar artık İslamiyeti her iki kaynağından hem aklî ve hem vahy kaynağından öğrenme imkânını bulmuş olurlar ve bu iki kaynağın gereğini yerine getirmeyince İslamın vadettiği dünya ve ahiret saadetine, mutluluğuna, kavuşamaz, dünya ve ahirette ne olacakları endişesinden kurtulamazlar. Peygamberlik inancı içinde melekler ve vahiy, yani kitaplar da dahildir. Çünkü peygamber, Allahtan vahiy alan, kitap da vahyin yazılışı demektir, Melek ise vahyi peygambere ulaştıran bir vasıta. Vahyin gelişinin çeşitli yolları olduğuna göre meleksiz vahy de olabilir. Vahyin yazılmamış kısmı veya yazılıp sonra neshedilerek silinmiş kısmı da vardır.

46) Bakara 62.

47) Bakara 177, 286; Nisa 136.

Kur'ânı Kerim ve hadisi şerif kendisine ulaşan kimsenin sorumluluğu ulaşmayandan çoktur. Ancak bu anlattığımız ilkelere her gün tekrar edilmesi gereken ilkelerin tatbik edilmesinin zor olduğunu belirtmiştik. Böylece her gün, hatta günde bir kaç defa tekrar edilmesi bir vecibe olan namaz gibi ibadetlerin ifa edilmesi zorunluğu da vardır. Demıştik ki kendisine Kuran ulaşmayan kimse üç ilkeye, Allaha, ahirete inanıp dürüst davranırsa artık üzüntü ve endişeden kurtulup saadete erecektir. Kur'ân kendisine ulaşan kimsenin daha bir çok şeylere inanması ve pek çok şey yapması sonucunda ancak aynı imtiyaza sahip olacağını söylemek sanki Kur'ân kendisine ulaşmayanın daha karlı, ulaşanın daha zararlı çıktığı anlamını veriyor.

Buna iki şekilde cevap verilebilir:

Birincisi: İslâm dini herkesin aynı ilke ve vacibeleri aynı şekilde anlayıp onları ifa etmesinin aynı olamayacağı ilkesini kabul eder. Ve herkesin yapabileceğine göre derecesi artar. Bir insan bile her zaman aynı vacibeleri aynı derecede yapmak imkânını bulamayacağına göre, yapabildiği ve yapmaya muvaffak olduğu kadar sevab kazanacaktır. Her insanın derecesi buna göre değişik olacaktır. İslam dinine göre insanın yapacağı iyilik ve kötülükler tartıldıktan sonra derecesi tayin edileceğine göre herkesin derecesi değişik olacak ve bunun için kimseye haksızlık yapılmayacaktır.

İkincisi, Kur'ânı Kerim kendisine ulaşan kimsenin sorumluluğu çok ise de ve hepsini ifa etmediği takdirde derecesi düşecekse de, Kur'ânın kendisine ulaşmayıp yalnız Allaha inanmak derecesinde olandan aşağı olmayacaktır. Bunu açıklayacak Ebu Zerr'in Hz. Peygamberden naklettiği şu hadisi hatırlamak kâfidir.

"Peygambere geldim, beyaz bir elbiseye bürünmüş uyuyordu. Sonra geldim, gene uyuyordu. Sonra geldim uyanmıştı, yanında oturdum. Dedi ki: "Lâ ilahe illallah, Allahtan başka tanrı yoktur" deyip aynı iman üzere ölen herkes cennete girecektir. Dedim ki, "zina ederse ve hırsızlık yapsa'da mı" Hz. Peygamber "Zina ederse ve hırsızlık yapsa da". Bu soruyu Ebu Zerr üç defa tekrar eder ve aynı cevabı alır. Sonra Hz. Peygamber dördüncüsünde: "Ebu Zerr'in burnunun yere sürtülmesine rağmen, arzusunun hilafına da olsa, bu böyledir" demişti⁴⁸.

Bu hadisi şerif gösteriyor ki amelî ve fiilî tatbikatta insanın yapacağı eksiklikler onun asıl ilkelere olan iman derecesini eksiltmez. Sadece fiiliyat-taki derecesini azaltır.

Şimdi şöyle bir sorunun daha insanın aklına gelme ihtimali vardır. Kur'ânı Kerim kendisine ulaşan bir kimse zikrettiğimiz bu ilkelere inanıyor, ancak

48) Muslim 2/94, Nevevî Şerhî ile beraber

fiiliyatta, islâmın vecibelerini yerine getirmekte kusur ediyor ve bazı yasakları da işliyor, bir de İslâmın ana kitabı Kur'ânı Kerim kendisine ulaşmayan kimse tek Allaha ve ahirete aklının aldığı kadar inanıyor ve iyi ve doğru hareket ediyor. Bu iki kişinin arasında iman bakımından bir fark yoktur. Her ne kadar imandaki teferruatta fark olursa da her ikisine vadedilen saadet ve kurtuluştaki birleşmektedirler. Ancak doğru dürüst hareket etmek ve davranmakta hangisi daha iyi ve dürüst davranıyorsa onun daha üstün dereceye ulaşacağı İslâmî esaslardan olduğuna göre Kur'ânı Kerim kendisine ulaşmayan kimsenin daha üstün dereceye yükselme ihtimali ve imkânı vardır. Kur'ânı Kerim kendisine ulaşmayan, fakat Allah'a inanan kimse, Kur'ânı Kerim kendisine ulaşan, Allah'a ve Kur'âna inanan kimseyle ilk ilke olan Allah'a inanmakta birleşmişlerdir. Bundan sonra Allah katındaki dereceleri iyi işler yapmalarına göre değişir. Çünkü iyi iş işlemiyen kimsenin Kur'âna inandığını sözle söylemesi kendisine bir fayda sağlamaz. Ama hem Allah'a inanıp Kur'âna göre de hareket ederek iyi işler işleyen kimsenin derecesinin hem dünyada ve hem âhirette yüksek olacağında şüphe yoktur.

5- İslâmın evrensel ilkelerinin beşincisi adalet ilkesidir. Adalet, doğruluk ve hakkaniyetle hareket etme ve iş görmedir. Adalet kelimesinin asıl kökü (adl) ve (îdl) kelimelerinden gelmektedir. Bu kökün manasında bir eşitlik ve dengelik vardır. Zaten "îdl" denk, iki kefenin herbirinin ve yüklerin birbirine eşit olması anlamındadır⁴⁹. Bir müslümanın adil olması onun bütün işlerinde, hareket ve hükümlerinde dengede olmasıdır. Bu, insanın işlerinde aşırılığa gidip bir tarafa kayarak yanlış yapmasını önler. Ayrıca hükmederken de verecek olduğu hükümde adil olmasının manası hakka ve gerçeğe o kadar uygun bulunacak ki hüküm ile hak arasında tam bir denge sağlanmış olsun. İşte bu adaleti evrensel bir ilke kabul eden İslam dini, bunun tatbik sahasını çok geniş tutmuştur. Bu hususta din farkı gözetmediği gibi canlı farkı da gözetmez. Hayvanları, hatta bitkileri bile bu ilkenin içine koymak yerinde olur. Mêsela susuzluktan kuruyup yanan bir bitkiye imkân olduğu halde su vermemeyi bir adaletsizlik ve haksızlık saymak lâzımdır. Kur'ânı Kerimin bu hususta emirleri çok açık ve kesindir. Adaletin gerçekleşmesi için düşmanlık ve kin farkını bile kaldırmıştır.

"Ey inananlar, bir millete olan düşmanlığınız, onlara karşı adaletsizlik suçunu size işletmeye sebep olmasın"⁵⁰. Bu adalet hususunda fakir, zengin, ana baba ve yakın akraba arasında da fark gözetmeyi yasak etmiştir. "Ey inananlar! Kendiniz, ana babanız ve yakınlarınızın, ister zengin ister fakir olsun, aleyhine de olsa Allah hakkı için adaleti yerine getirin, heveslerinize

49) el-Mucem el-Vasît 2/594, Bakara 123

50) Maide 8

uyarak adaletten yüz çevirmeyin"⁵¹. Her hafta okunan hutbelerin sonunda "Allah adaleti emreder"⁵² ayeti kerimesinin müslümanlara hatırlatılması kadar güzel bir şey düşünülemez. Adalet yalnız mahkemelerde değildir, insanın bütün davranışlarına şamil ve her türlü hak ve iyiliği içine alacak derecede manası şümüllüdür. Adalet olan yerde haksızlık ve hiyanet, aldatma ve yalan, iftira olamaz.

İslam dininin getirdiği adalet yalnız müslümanların müdafaası için değildir. Dediğimiz gibi o bütün insanlara aynı derecede tatbik edilen bir ilkedir. İslam tarihinde bunun bir çok örnekleri vardır. Ama, biz asıl örnek alınması gereken Hz. Peygamberden ve Kur'âna girecek kadar önemli olan bir adalet ve hiyanet örneğini vereceğiz.

Ensardan Tuğme adında biri Katade b. Numanın zırhını ve dağarcığını çalar. Bunu bir yahudinin evine emanet olarak koyar. Zırhın çaldığı duyulunca, Tuğme'nin evi aranır, fakat orada bulunmaz. Ancak onu yahudinin evine emanet olarak koyduğu duyulur. Tuğme, bunu yahudinin çaldığını ve kendisine iftira ettiğini iddia eder ve akrabasını alarak Hz. Peygambere gelir. Hepsi Tuğmenin doğru olduğunu, namaza geldiğini anlatır. Yahudinin iftira ettiğini söylerler. Yahudiye gereken cezanın verilmesini ve böylece bir müslümana iftira etmenin neye mal olacağını herkesin görmesini Hz. Peygamberden rica ederler. Hz. Peygamber de her halde bu kadar insan yalan söylemiyor, yahudi böyle bir iftira yapmış olabilir, diye kalbinden geçirir, ama gene hükmetmekte acele etmez ve hükmü ertesi güne bırakır. İşte bundan sonra vahiy gelir. Tuğme'nin yalancı ve hain olduğu bildirilir, Yahudinin doğru dürüst bir kimse olduğu ortaya çıkar. Ve gelen ayeti kerimelerde Cenabı Hak, elçisine çıkışır ve kalbinden geçirdiği, gerçeğe ve hakka uymayan hükümden dolayı tevbe ve istiğfar etmesini emreder, bir daha kim olursa olsun hainlerden yana olmamaya dikkat etmesini ve onları müdafa etmemesini bildirir. İşte böyle islam dini yalanyere müslüman olanların değil, kim olursa olsun herkesin de dini olduğunu ve onlara da aynı dindenmiş gibi muamele edilmesini, ve bu hususta dinî inancı değil, insan olmayı esas alarak hüküm verdiğini bütün beşeriyete ilan eder. Nisa suresinde sekiz ayet yalnız bu hadise uğrunda, yani adaleti gerçekleştirme uğrunda hükmedecek kimse- nin nelere katlanması ve nelere dikkat etmesi gerektiğini anlatır.

"Ey Muhammed! Doğrusu insanlar arasında Allahın sana gösterdiği gibi hükmedesin diye Kitabı sana hak olarak indirdik. Hakkı gözet, hainlerden yana olma. Allahtan mağfiret dile. Çünkü Allah bağışlar ve merhamet eder. Kendilerine hainlik edenleri müdaafaya kalkma. Allah hainlikte direnen

51) Nisa 135.

52) Nahil 90.

suçluyu sevmez. Allahın razı olmadığı sözü gece kurarlarken, insanlardan gizliyorlar da kendileriyle beraber olan Allaktan gizlemiyorlar. Allah işlediklerini bilmektedir. İşte siz, dünya hayatında onları savunuyorsunuz. Ama kıyamet günü onları Allaha karşı kim savunacak? Onların vekâletini kim üzerine alacaktır? Kim kötülük işler veya kendine yazık eder de sonra Allaktan bağışlanma dilerse, Allahın mağfiret ve merhamet sahibî olduğunu görür. Kim günah işlerse bunu ancak kendi aleyhine yapmış olur. Allah bilen'dir. Hakimdir. Kim yanılır veya suç işler de sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa, şüphesiz iftira etmiş, apaçık bir günah yüklenmiş olur. Ey Muhammed! Eğer sana Allahın bol nimeti ve rahmeti olmasaydı, onlardan bir takımı seni sapıtmağa çalışırdı. Halbuki onlar kendilerinden başkasını saptıramazlar, sana da bir zarar veremezler. Allah sana Kitap ve hikmet vermiş, sana bilmediğini öğretmiştir. Allahın sana olan nimeti pek büyüktür"⁵³.

Şimdiye kadar açıklamaya çalıştığımız İslam dininin ilkeleri en geniş kapsamlı ilkelerdir. Şüphesiz İslam dini yalnız bunlardan ibaret değildir. Bu ilkeleri kabul eden bir müslüman, bunlarla çatışmayan ve ancak bunların teferrüata inen maddelerini teşkil ederek ikinci derece adını verebileceğimiz ilkeleri de kabul etmekte bir zahmet çekmez. Bunlar aslında doğru dürüst hareket etme ve adalet ilkelerinin kapsamına girerlerse de onları da ayrıca anlatmak zorunludur. Fakat bu ayrıca üzerinde durulması gerekeceği kadar geniş olmalıdır. Burada yalnız hem inanç ve hem de fiilî esas ve ilkeleri bir dereceye kadar ihtiva eden şu ayeti kerimenin manasını İslam dininin bir özeti olarak burada zikretmek şimdilik kâfidir:

“İyi insan olmak, yüzlerinizi doğuya veya batıya çevirmek değildir. İyi insan olmak

- (1) Allaha
- (2) Ahiret gününe
- (3) Meleklerle
- (4) Kitaba
- (5) Peygamberlere inanmak,
- Sevdiği Malı
- (6) Yakınlarına
- (7) Yetimlere
- (8) Güçsüzlere (miskinlere)
- (9) Yolda Kalmışlara

53) Nisa 105-113, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir el-Tabari, Camiul-Beyan an Tavil il-Kuran 5/267-269, Mısır 1954, Muhammed Abdul Munem el-Cemmal, et-tefsir el-ferid 1/603, Mısır, 1970, Manastırlı İsmail Hakkı, Sıratı Mustakim, Sayı 40, s. 223. 1325, İstanbul.

- (10) Yoksullara
- (11) Esirlerin kurtuluşuna vermek
- (12) Namaz kılmak
- (13) Zekât vermek
- (14) Söz verdiğinde sözünü tutmak

(15) Zorda, darda ve sıkıntıda sabretmektir. İşte böyle yapanlar doğru kimselerdir ve muttakî olanlar bunlardır⁵⁴.

SONUÇ

Buraya kadar yazmış olduklarımızdan şu sonuçlar çıkar. İslâm dinine göre insanları genel olarak üç kategoriye ayırmak mümkündür.

1- Yalnız Allah'ı bir bilip iyi ve yararlı işler yapanlar. Sadece Allah'ı bir bilmeyi bir kategori olarak almak düşünülebilirse de, Allah'ı bilen kimsenin iyilik yapması da gereklidir. Biz, onun iyi işleri ile Allah'a inancının olduğunu anlayacağız, Bununla beraber, burada iyi işler yapmayı bir tek Allah'a inanmak ile eş değerde tutmak doğru olmaz. Şayed eş anlamda tutulacak olursa, Allah'a iman ile iyi iş yapma, bu kategorideki insanların mutluluk ve kurtuluşları iki unsura bağlanmış olur ki, bu unsurdan biri eksik olursa gaye gerçekleşemez. Bunun açıklanmasında deriz ki, bir Allah'a iman yalnız kendi başına bir unsur olup iyi iş yapmak onun lüzûmlu bir niteliğidir. Bu nitelikte bir eksikliğin olması Allah'a iman esasını hükümsüz bırakmaz. Bunun sonunda da bir tek Allah'a gerçekten inanan kimse müslümana vadedilmiş olana kavuşur.

2- İkinci kategorideki insanlar Allah'a ve ahirete inanmış kimselerdir. Bunların gene ayrılmaması gereken nitelikleri iyi ve yararlı işler yapmalarıdır. Yalnız bu kadar yapan insanlar da müslüman sayılırlar ve müslümanlara söz verilen nimetlere sahibolurlar. Fakat bu iki grup insan, kendilerine huraferlerden uzak, gerçek vahyi ihtiva eden kitap gelmemiş olanlardır.

3- Üçüncü kategoriye giren insanlar, Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Muhammedin hadisleri kendilerine ulaşan ve onları anlayan veya kendilerine bunlar doğru dürüst anlatılan insanlardır. Bunlar Kur'ânın getirdiği iman esaslarına inanıp gösterdiği iyi işleri yapar ve yasaklarından kaçınırlarsa, müslümanlara vadedilen her türlü nimetlere sahibolup mutluluğa hakkıyla erişirler.

Bu ilkeler her zaman ve her yerde herkese tatbiki mümkün olan ve yürürlükte devam eden ilkeler oldukları için bunlara evrensel ilkeler demek yerinde olur ve bütün dinleri ve manevî sistemleri fetheder.

54) Bakara 177.